

PONTAS

A PTE BTK Történettudományi Intézetének Évkönyve 4.

Kárpátaljától Britanniáig

Középkori és kora újkori történeti kutatások

2021

PONTES

A PTE BTK Történettudományi Intézetének Évkönyve

4.

2021

PONTAHS

A PTE BTK TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK ÉVKÖNYVE

4.

2021

Kárpátaljától Britanniáig

Középkori és kora újkori történeti kutatások

Pécs, 2021

PONTES

A PTE BTK Történettudományi Intézetének Évkönyve

Online elérhetőség: <https://journals.lib.pte.hu/index.php/pontes>

Az évkönyv DOI-azonosítója: 10.15170/PONTES

A 4. szám DOI-azonosítója: 10.15170/PONTES.2020.04.01

Megjelenik a PTE BTK Történettudományi Intézet

(H-7624 Pécs, Rókus u. 2.) kiadásában.

Felelős kiadó: Dr. habil. Vitári Zsolt, intézetvezető

Szerkesztőség: H-7624 Pécs, Rókus utca 2.

E-mail: pontes.pte.btk.tti@gmail.com

Tanácsadó testület:

Bagi Dániel, Fedeles Tamás, Fischer Ferenc, Font Márta, Gózszy Zoltán, Grüll Tibor,
Gyarmati György, Harsányi Iván †, Hornyák Árpád, Khavanova, Olga, Nagy Levente,
Ormos Mária †, Pál Judit, Sashalmi Endre, Spannenberger Norbert, Swanson,
John C., Sroka, Stanisław, Vaday Andrea, Visy Zsolt, Vitári Zsolt, Vonyó József

Szerkesztőbizottság: Barabás Gábor, Csibi Norbert, Gyimesi Réka

A számot szerkesztette:

Barabás Gábor és Csibi Norbert

ISSN 2631-0015

Tartalom

HORIZONT

CLAUDIA ZEY

A pápaság és a béke a középkorban 9

PIERRE JUGIE

A bíboros legátusok kancelláriái a 14. században:
egy a pápaság szolgálatában álló kommunikációs eszköz 46

TANULMÁNYOK

FONT MÁRTA

Egy mai elnevezés és a középkor valósága. Kárpátalja
a 13-15. században 77

BARABÁS GÁBOR

„super hiis inquiratis diligenter rei veritatem”. Hierarchia
és egyházfegyelem – Adalékok a középkori pápai küldöttbírórság
magyarországi történetéhez 95

KISS GERGELY

Egy ismeretlen ismerős a 13-14. század fordulójáról: Haab 110

BAGI DÁNIEL

Záh Felicián ügye Műgelni Henrik német nyelvű krónikájában 131

MALÉTH ÁGNES

A pápai Kúria tagjai és a magyar javadalmak a 14. században:
Petrus Begonis életpályája 144

FEDELES TAMÁS

Budáról Rómába. A Magyar Királyság szentszéki diplomáciai
képviselőjének jellemzői a késő középkorban (1458–1526) 164

BÁLING PÉTER

Karintia legkisebb plébánosa. Jakob Unrest élete és művei 194

VÉGH FERENC

Zrínyi VII. Miklós részvétele a harmincéves háborúban (1642-1644) 213

SASHALMI ENDRE

Az isteni jogalaptól a népszuverenitásig: Anglia/Nagy Britannia
uralkodóinak legitimitációja írott források és koronázási érmék
tükrében, 1660–1714 228

KÖZLEMÉNYEK

ORSÓS JULIANNA

Epizódok II. Ottokár 1273. évi hadjáratából. A Stájer rímes
krónika két fejezete 253

HORVÁTH ILLÉS

Volt egyszer egy Szent Zsigmond-kolostor 265

VESZPRÉMY MÁRTON

V. László, I. Mátyás és II. Lajos magyar királyok horoszkópjai 302

GŐZSY ZOLTÁN – TÓTH GERGELY – TÓTH ZSOLT

Miles tutus fuit – Venator interiit. Johann Collet őrnagy sírköve
a szigetvári Pádúai Szent Antal római katolikus templomban 323

INTERJÚ

Interjú Prof. Dr. Font Mártával 339

NEKROLÓG

Zimányi Vera (1930–2021) emlékére 359

RECENZÍÓK

KOVÁCS ISTVÁN

Négy adattár egy kötetben. A középkori drávántúli
káptalanok archontológiája 365

KISS GERGELY

Magyar Anjouk Avignonban, pápai megbízottak
I. Károly országában 371

POLGÁR TAMÁS

Helynévgyűjtés és emlékezet 374

KÖŐ ARTÚR

Nemzetet és egyben modern hazát építeni. Mérlegen
a dualizmus kori Magyarország 377

HORVÁTH BALÁZS

A hivatalos statisztikai adatok megjelenítésének összehasonlító
történeti vizsgálata: Gazdaság- és társadalomstatisztika
a KSH preferenciáinak tükrében 381

KUTATÁSI BESZÁMOLÓK

„Tekercs a kézben”. Kísérlet a római sírábrázolások egyik gyakori
ikonográfiai motívumának értelmezésére 387

DeLegatOnline – A magyarországi pápai megbízottak
propozográfiai adatbázisa 390

Szerzőink 393

PONTÁS

4. (2021)

KUTATÁSI BESZÁMOLÓK

„Tekercs a kézben”

Kísérlet a római sírábrázolások egyik gyakori ikonográfiai motívumának értelmezésére

NKFI K 135317 „OTKA” projekt

A Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal 2020. augusztus 28-án tette közzé a támogatást elnyert „OTKA” kutatási témapályázatok listáját, benne az általunk benyújtott „Tekercs a kézben” – *Kísérlet a római sírábrázolások egyik gyakori ikonográfiai motívumának értelmezésére* című pályázattal. Ennek köszönhetően 2020 őszén elindulhatott az a három éven át tartó kutatási projekt, amelynek célkitűzése, hogy birodalmi szinten összegyűjtse a római kori síremlékeken megjelenő íróanyag és -eszközabrázolásokat, meghatározza és tipologizálja őket, és amennyire pontosan csak lehetséges, azonosítsa az íróanyagokkal és -eszközökkel ábrázolt személyeket. Az íróanyagok közül kutatásunkban kiemelt figyelmet kapnak a tekercsábrázolások.

Legfőbb célunk, hogy a birodalmi szintű anyag teljességre törekvő áttekintését követően, elsőként adhassunk megalapozott választ arra a kérdésre, hogy mit szimbolizáltak a rendszerint – de nem kizárólagosan – bal kézben ábrázolt zárt tekercsek, megerősítve, vagy éppenséggel cáfolva a kutatásban mindeddig csak részterületek vizsgálata alapján felmerült értelmezéseket, esetleg újabb interpretáció(ka)t javasolva. A tekercsre írt szövegek jelentőségét mutatja, hogy a sírábrázolásokon a tekercset tartó és a mellettük lévő, tekercs nélküli személyek is gyakran különféle gesztusokkal mutatnak rá a tekercsre, és olykor maga a tekercset tartó kéz is gesztust formál. További célunk, hogy kísérletet tegyünk e gesztusok magyarázatára, bizonyosnak látszik ugyanis, hogy ezek elválaszthatatlanok a tekercsek értelmezésétől.

Az interdiszciplinaritás jegyében szerveződő kutatócsoportunk a PTE BTK TTI Ókortörténeti Tanszék kutatói bázisára és infrastruktúrájára támaszkodik. A kutatási projekt vezető kutatója Prof. Dr. Grüll Tibor, az MTA doktora, ókortörténész, a PTE BTK tanszékvezető egyetemi tanára. Kutatói, módszertani elkötelezettsége, a témához kapcsolódó nagyszámú publikációja, nemzetközi beágyazottsága a kutatás nagy nyeresége. A projekt szenior kutatója Dr. Jusztinger János

PhD, római jogász, a PTE ÁJK tanszékvezető adjunktusa, aki fiatal kora ellenére komoly publikációs múlttal rendelkező, elismert kutató. Szakértelme nélkülözhetetlen a kutatott jelenség jogi vonatkozásainak vizsgálatát is felvállaló projektben. Résztvevő kutatóként csatlakozott a vállalkozáshoz Dr. Agócs Nándor PhD, ókortörténész, régész, az ELTE BDPK (Berzsenyi Dániel Pedagógusképző Központ) adjunktusa. Sokoldalú felkészültsége, korábbi epigráfiai és ikonográfiai témájú kutatásai, illusztrátori tapasztalatai egyaránt hasznosulnak a projektcélok megvalósítása során. Szabó Ernő doktorjelölt, ókortörténész, a PTE BTK óraadója, a pályázat keretében alkalmazott részmunkaidős tudományos segédmunkatársként – kutatómunkája mellett – látja el a kutatásszervezés adminisztrációs feladatait. A projekt befogadó intézménye a Pécsi Tudományegyetem.

Kutatásunkat a publikált ábrázolások összegyűjtésével kezdtük meg, főként a nyomtatott *corpus*okra (pl. a *Corpus Signorum Imperii Romani* sorozat 100 kötete) és az online adatbázisokra (pl. *Ubi Erat Lupa – Bilddatenbank zu antiken Stein-denkmälern*) támaszkodva. Az egyes ábrázolások részletes adatait saját fejlesztésű számítógépes adatbázisba visszük fel, amelynek segítségével a sírkövekről nyerhető képi és szöveges információkat külön-külön és összefüggésükben is tudjuk vizsgálni. Ily módon többek között az időbeli és a területi eloszlás is könnyűszerrel vizsgálható, bár utóbbi kapcsán a kutatottság mértéke is befolyásoló tényező. A teljes adatbázis előzetes becsléseink alapján 3000–5000 tételt fog számlálni. Viszonyításként megjegyezhető, hogy a mintegy 1800 pannoniai lelőhelyű, publikált sírsztéléből közel 200 kövön látható tekercsábrázolás.

A kutatás nem minden előzmény nélküli, a Duna menti tartományok (elsősorban a mai Ausztria és Németország) köemlékeinek tudományos feldolgozása rendkívül előrehaladott, így eddig – nem meglepő módon – többnyire osztrák és német kutatók foglalkoztak a kérdéssel. A 20. század során megjelent tanulmányok és monográfiák eredményeit – vagy inkább ellentmondásait – az utóbbi két évtized kutatása is átvette Magyarországon.

A nyitott könyvtekercs-ábrázolásokat általában a képzettséggel, a műveltséggel, vagy valamilyen írásbeliséghez kapcsolódó foglalkozással hozzák összefüggésbe. Ezért az ilyen képekhez kapcsolódó személyeket automatikusan a *librarius* (másoló), a *scriba* (írnök), vagy a „Diener” (szolga) kategóriákba sorolják, még akkor is, ha ezt egyébként nem minden esetben lehet a sírfelirat szövege alapján igazolni.

Ezzel szemben a zárt tekercsket rendszerint hivatalos dokumentumként, polgárjog-adományozási okiratként, házassági szerződésként, végrendeletként, birtoklevélként, katonai diplomaként értelmezik. Az ilyesfajta interpretációk mögött is általában kérdőjel áll, jelezve az értelmezés bizonytalanságát. Tovább nehezíti a kérdést, hogy kortól, nemtől és társadalmi helyzettől függetlenül találunk példát a kézben tartott tekercsre. Hipotézisünk szerint az irattekercs mint jogi dokumentum lehetséges értelmezéseit erősíti az a tény, hogy a római jogban a

stipulatio (szerződéskötés) eljárása csak úgy volt érvényes, ha a kimondott szó mellett a vevő kinyújtott ujjal rámutatott az adásvétel tárgyára.

Mások az irattekercekre az elhunyt műveltségének bizonyítékaként tekintenek, és a jobb kéz gesztusát is ezzel összefüggésben szónokias kéztartásként értelmezik. Kérdéses azonban, hogy az irattekercs ilyen módon való, általános értelmezése megállja-e a helyét, és ezzel összefüggésben: a kinyújtott ujjakat is vehetjük-e retorikai gesztusnak?

Munkahipotézisünk szerint bármennyire is állandó ikonográfiai motívumról van szó, a zárt tekercek lehetséges jelentését minden esetben az adott sírfelirat és sírábrázolás összevetése alapján kell megvizsgálni. (Már ahol ez lehetséges...) A gesztusok értelmezése a könyv- illetve tekercsábrázolásokkal kapcsolatban szintén nem tekinthető lezárt kérdésnek. További gazdag kutatási lehetőséget nyújt az íróanyagokat és -eszközöket illetően a régészeti anyaggal történő összehasonlítás.

Ami a projekt várható gyakorlati eredményeit illeti, Theodor Birt monográfiája óta, azaz 114 éve nem jelent meg a nemzetközi irodalomban átfogó adatbázisra támaszkodó, új feldolgozási szempontokra épülő kutatás a római tekercsábrázolásokat illetően. Ezért a projekt legnagyobb hozadéka egy magyar és angol nyelven egyaránt kiadni tervezett többszerzős, lektorált monográfia, amelyet térítésmentesen olvashatóvá teszünk a nyílt hozzáférés (Open Access) normái szerint a PTE Digitális Kiadványtár repozitóriumában. Illetőleg a kutatás során felépített, online adatbázisunkat a kutatócsoport weboldalán (<https://scrollinhand.hu>) is nyilvánossá tesszük.

Emellett vállaltuk három szaktanulmány elkészítését, amelyeket a legnagyobb, lektorált szakfolyóiratokban (*Journal of Roman Archaeology*, *Journal of Roman Studies*, *Ancient Society* stb.) kívánunk elhelyezni. Az elért eredményeket nemzetközi és hazai konferenciákon is szeretnénk bemutatni, megvitatni. Az első megfigyelésekről a 2020. november 6-án megrendezett Római Koros Kutatók XIV. (Virtuális) Konferenciáján két előadás keretében számoltunk be. A XIV. Magyar Ókortudományi Konferencián saját szekcióval fogunk szerepelni. A kutatás mindhárom évében műhelykonferenciát szervezünk. Első nemzetközi konferenciánk 2021. október 28-án kerül online formában megrendezésre, amelyen 11 előadó szerepel majd 7 országból, köztük az Egyesült Államokból, az Egyesült Királyságból és Svájcbanól.

Kiemelt feladatként tekintünk a kutatási eredmények tudomány népszerűsítő formában történő disszeminációjára. Ennek keretében jelent meg Grüll Tibor *„Hódítás könyvvel. Kik, mire, miért és hogyan írtak az ókori Rómában?”* című ismeretterjesztő tanulmánya a BBC History 2021. márciusi számában, valamint az *„Íróanyagok...”* című közös tanulmányunk, amely az *Ókor* folyóirat 2021. évi első számában látott napvilágot.

Szerzőink

- Dr. Agócs Nándor, ELTE BDPK (Berzsenyi Dániel Pedagógusképző Központ), adjunktus (agocs.nandor@gmail.com)
- Prof. Dr. Bagi Dániel, PTE BTK TTI Középkori és Koraiújkori Történeti Tanszék, tanszékvezető egyetemi tanár – ELTE BTK TI Kelet-, Közép-Európa Története és Történeti Ruszisztikai Tanszék, egyetemi tanár (bagi.dani@gmail.com)
- Dr. Báling Péter, PTE BTK TTI Középkori és Koraiújkori Történeti Tanszék, tudományos munkatárs (baling.peter@pte.hu)
- Dr. habil. Barabás Gábor, PTE BTK TTI Középkori és Koraiújkori Történeti Tanszék, egyetemi adjunktus (barab.gabor@gmail.com)
- Prof. Dr. Fedeles Tamás, PTE BTK TTI Középkori és Koraiújkori Történeti Tanszék, tanszékvezető egyetemi tanár (fedeles.tamas@pte.hu)
- Dr. habil. Forgó András, PTE BTK TTI Újkortörténeti Tanszék, egyetemi docens (forgo.andras@pte.hu)
- Prof. Dr. Font Márta, PTE BTK TTI Középkori és Koraiújkori Történeti Tanszék, professzor emerita (font.marta@pte.hu)
- Dr. habil. Gózszy Zoltán, PTE BTK TTI Újkortörténeti Tanszék, tanszékvezető egyetemi docens – Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltára, levéltár-igazgató (gozsy.zoltan@pte.hu)
- Prof. Dr. Grüll Tibor, PTE BTK TTI Ókortörténeti Tanszék, tanszékvezető egyetemi tanár (grull.tibor@pte.hu)
- Horváth Balázs, Központi Statisztikai Hivatal Könyvtár, Kutatástámogató és Statisztikatörténeti Főosztály, kulturális menedzser, tanácsos (Balazs.Horvath2@ksh.hu)
- Horváth Illés, PTE BTK IDI, doktorjelölt (eliam3@gmail.com)
- Dr. Jugie, Pierre, Francia Nemzeti Levéltár, Gyűjteményi Főosztály, Kulturális Örökségvédelmi Osztály, Középkori és Ancien Régime részleg, (Archives Nationales de France, Direction des Fonds, Département du Moyen Âge et de l’Ancien Régime, munkatárs (pierre.jugie@culture.gouv.fr)
- Dr. Jusztinger János, PTE ÁJK, Római Jogi Tanszék, tanszékvezető egyetemi adjunktus (jusztinger.janos@ajk.pte.hu)

- Dr. habil. Kiss Gergely, PTE BTK TTI Középkori és Koraiújkori Történeti Tanszék, tanszékvezető-helyettes egyetemi docens (kiss.gergely.balint@pte.hu)
- Kovács István, PTE BTK IDI, doktorandusz (kovacs.istvan.hok@gmail.com)
- Kő Artúr, MKI, Történeti Kutatóközpont, tudományos segédmunkatárs (koo.artur@gmail.com)
- Dr. Maléth Ágnes, PTE BTK TTI Középkori és Koraiújkori Történeti Tanszék, tudományos munkatárs (malethagi@gmail.com)
- Orsós Julianna, PTE BTK IDI, doktorjelölt, MTA–OSZK Res Libraria Hungariae Kutatócsoport, Fragmenta Codicum Műhely (ELKH), (orsos.julianna@gmail.com)
- Polgár Tamás, PTE BTK IDI doktorandusz – Magyar Nemzeti Levéltár Somogy Megyei Levéltára, főlevéltáros, levéltár-igazgató, (polgar.tamas@mnl.gov.hu)
- Prof. Dr. Sashalmi Endre, PTE BTK TTI Középkori és Koraiújkori Történeti Tanszék, egyetemi tanár (sashalmi.endre@pte.hu)
- Szabó Ernő, PTE BTK IDI, doktorjelölt (szabo.erno@pte.hu)
- Dr. Tóth Gergely, ELKH Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Történettudományi Intézet, tudományos főmunkatárs (toth.gergely@btk.mta.hu)
- Tóth Zsolt, Janus Pannonius Múzeum Régészeti Osztály, régész – főmuzeológus, osztályvezető (e-mail cím: tothizs@gmail.com)
- Dr. habil. Végh Ferenc, PTE BTK TTI Középkori és Koraiújkori Történeti Tanszék, egyetemi adjunktus (vegh.ferenc@pte.hu)
- Veszprémy Márton, ELTE BTK Történettudományi Doktori Iskola, doktorjelölt, OSZK (veszpremy@gmail.com)
- Prof. Dr. Zey, Claudia, Universität Zürich, egyetemi tanár (claudia.zey@hist.uzh.ch)

A kötet az MTA – PTE – ELTE Középkori magyar egyházi archontológia
1000–1387 Kutatócsoport, illetve NKFIH NN 124763 "Pápai megbízottak
14. századi Magyarországon (1295-1378) – online adattár című
projekt támogatásával készült

A kötetben szereplő tanulmányokat lektorálták:

Dr. Bácsatyai Dániel (ELKH BTK TTI), Prof. Dr. Bárány Attila Dsc. (DE), Dr. habil. Borus György (DE), Dr. Csákó Judit (ELKH BTK TTI), Prof. Dr. Fedeles Tamás (PTE), Dr. habil. Kiss Gergely (PTE), Dr. Lakatos Bálint (MTA–HIM–SZTE–MOL Magyar Medievisztikai Kutatócsoport), Dr. Pálffy Géza DSc. (ELKH BTK TTI), Dr. habil. Thoroczkay Gábor (ELTE), Dr. C. Tóth Norbert Dsc. (MTA–HIM–SZTE–MOL Magyar Medievisztikai Kutatócsoport), Dr. habil. Varga Szabolcs (ELKH BTK TTI), Prof. Dr. Veszprémy László Dsc. (PPKE, Hadtörténeti Múzeum és Intézet).

A kötetben felhasznált képek, ábrák és térképek
szerzői jogi felelőssége a szerzőket terheli.

A címlaptervet Eröss Zsolt készítette

A borítón szereplő képek a Pécsi Püspökség Dóm Kőtarában készültek.

A PONTES-logo Gergely Zsuzsanna munkája

Nyomdai előkészítés: Eröss Zsolt
Nyomdai munkák: Kontraszt Plusz Kft. (www.kontraszt.hu)